

УДК 343.1

О.В. Єні, канд. юрид. наук, Національна академія прокуратури України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАМІНИ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ключові слова: заміна прокурора, кримінальне провадження, внутрішнє переконання

Наразі одним із нагальних та актуальних питань у сфері кримінального судочинства, а також прокурорської діяльності, є забезпечення можливості своєчасного, належного та повного здійснення прокурорами їх повноважень у конкретних кримінальних провадженнях з урахуванням вимоги недопустимості безпідставної заміни цих осіб на інших прокурорів. При цьому керівники прокуратур повинні дотримуватися розумного балансу між двома групами вимог за КПК України: 1) забезпечити участь одного і того ж прокурора без його безпідставної заміни у конкретному кримінальному провадженні; 2) забезпечити можливість діяльності такого прокурора відповідно до його внутрішнього переконання у цьому провадженні. Якщо на якомусь з цих напрямків виникають перепони об'єктивного чи суб'єктивного характеру, у кримінальному провадженні відбувається заміна прокурора.

Метою цієї статті є наукове дослідження актуальних питань заміни прокурора у кримінальному провадженні, а також визначення рекомендацій щодо вирішення ймовірних проблем з указаних питань.

Загалом питання, пов'язані із діяльністю прокурора у кримінальному судочинстві, були предметом дослідження таких вчених, як І.В. Вернидубов, Л.Р. Грицаєнко, В.В. Долежан, М.В. Косюта, В.Т. Маляренко, І.В. Рогатюк, Г.П. Середа, В.М. Юрчишин та інших. Водночас проблеми, пов'язані із заміною прокурора у кримінальному провадженні, на-

разі є недостатньо дослідженими у спеціальній літературі. Передусім це пов'язано із недосконалим законодавчим регулюванням такої заміни у попередньому кримінально-процесуальному законодавстві (на відміну від порядку заміни захисника, правила чого були досить чітко прописані). Так, у нормах КПК України 1960 р. можливість заміни прокурора впливала зі ст.289, в якій йшлося: якщо в судове засідання не з'явиться прокурор, або захисник, і якщо неможливо замінити їх іншими особами, слухання справи належить відкласти. Також частково можливість указаної заміни була передбачена й в ч.2 ст.272 вказаного Кодексу (норма про заходи, які застосовуються до порушників порядку судового засідання). Отже, заміна прокурора за КПК України 1960 р. пов'язувалася передусім із судовим розглядом справи та викликала наявністю об'єктивних підстав. Певним чином це питання регулювалося підзаконними нормативними актами Генеральної прокуратури України. Так, наказом Генерального прокурора України «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» від 19.09.2005 р. № 5 гн (на сьогодні втратив чинність) керівників прокуратур було зобов'язано допускати заміну державних обвинувачів тільки у виняткових випадках; у разі незгоди з позицією державного обвинувача призначати іншого обвинувача або особисто підтримувати обвинувачення (п.1.6. наказу). Отже, цим актом можливість заміни пов'язувалася з наявністю фактору, який слід віднести до суб'єктивних – позицією прокурора у справі, яка не співпадає з позицією його безпосереднього керівника.

Водночас за новими підходами до кримінального судочинства питання участі одного і того ж прокурора у кримінальному провадженні, без необґрунтованої заміни його на іншого прокурора, є одним із принципових моментів. Відповідна стаття КПК України у процесі його обговорення та прийняття зазнавала змін та доповнень (так, порівняно з пер-

винним варіантом цієї норми станом на 07.06.2011 р. у останній редакції станом на 13.04.2012 р. до неї додано ще дві частини, змінено назву, деякі поняття тощо). Врешті-решт, на сьогодні ст.37 КПК України («Призначення та заміна прокурора») має три частини, у першій з яких врегульовано порядок призначення прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, а також можливість призначення групи прокурорів; у другій – встановлено часові межі здійснення повноважень («з початку до завершення кримінального провадження»), а також винятки з цього правила; у третій – передбачено підстави та порядок заміни такого прокурора.

Вказані новації, як видається, викликані прагненням законодавця максимально підвищити якість здійснення прокурорами повноважень у закріплених за ними провадженнях, адже прокурор, який здійснюватиме процесуальне керівництво у провадженні з самого початку досудового розслідування, найкраще з-поміж інших працівників прокуратури знатиме відповідні матеріали, буде детально проінформований про хід та особливості досудового розслідування, особисто відповідатиме за проведення окремих дій, а, отже, зможе надалі забезпечити найефективніше підтримання державного обвинувачення у цьому провадженні та прийняття законного рішення судом. Таким чином, він матиме змогу, як вказано у фаховій літературі, оцінювати та спрямовувати хід розслідування з огляду на свою майбутню позицію у суді при підтриманні державного обвинувачення [1, с.60].

Цілком правильно зазначають автори наукової праці «Підтримання прокурором державного обвинувачення», що заміна державного обвинувача протягом судового розгляду однієї справи призводить до неналежної підготовки до судових засідань, втрати інформації, отриманої обвинувачем у ході допитів підсудного, потерпілого, свідків, дослідження інших доказів, започаткованої у попередніх судових засіданнях тактики проведення окремих процесу-

альних дій. Врешті-решт, заміна обвинувача може призвести і до втрати певного психологічного контакту, який встановлюється між учасниками процесу в ході прийняття участі в судових засіданнях [2, с.120]. Про деякі негативні наслідки заміни, зокрема прокурора, йдеться і в аналітичних документах судів [3, 4]. Слід погодитися і з думкою, що можливість призначення для підтримання обвинувачення в суді іншого представника прокуратури, який інколи ознайомлюється із матеріалами справи за кілька хвилин до початку судового засідання, значно знижує ефективність обвинувачення [5]. Отже, безпідставна заміна прокурора у провадженні може негативним чином вплинути на якість матеріалів такого провадження та його подальшу долю. Всі наведені аргументи підкреслюють важливість правильного, виваженого та раціонального підходу до питання заміни прокурорів у кримінальному провадженні.

Як видається, підстави для проведення заміни прокурора можна згрупувати у дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. Розглянемо їх детальніше.

До об'єктивних підстав належать:

1) доручення Генеральним прокурором України, його заступниками, прокурором Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя і прирівняними до них прокурорами здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування (в порядку ч.5 ст.36 КПК України);

2) скасування рішення або визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності цього прокурора (в порядку ч.3 ст.313 КПК України);

3) у разі, якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати через задоволення заяви про його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органу прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможливує його участь у кримінальному

провадженні. До речі, вказівка щодо «іншої поважної причини» свідчить про те, що перелік підстав не є вичерпним, і з таким підходом законодавця до формулювання норми слід погодитися, адже заздалегідь неможливо в законодавчому порядку передбачити абсолютно всі підстави необхідності заміни прокурора, які можуть виникнути у житті;

4) у разі неефективного здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування (у виняткових випадках).

До підстав, які є суб'єктивними, належить: відмова керівника органу прокуратури, прокурора вищого рівня у погодженні обвинувального акта із зміненним обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або постанови про відмову від підтримання державного обвинувачення (ч.2 ст.341 КПК України). Як видається, вказана підстава є суб'єктивною не в силу факту відмови керівника у погодженні як процесуальної дії, а саме внаслідок «конфлікту» внутрішнього переконання підпорядкованого прокурора, за яким він приходить до висновку про необхідність зміни обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення чи відмови від підтримання державного обвинувачення, та внутрішнього переконання його керівника, яке є іншим. Слід нагадати, що з позиції юридичної психології категорія «внутрішнє переконання» виражає суб'єктивну впевненість у відповідності суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючим обставинам чи фактам [6, с.70]. І. Озерський вказує: проблема прокурорського переконання – це питання суб'єктивного чинника у прокурорській діяльності... Переконання прокурора є певним станом свідомості, у основу якого покладено знання, отримані під час дослідження доказів, розгляду кримінальної справи у суді, професійні знання, соціальна позиція (спрямованість) прокурора [7, с.69].

Оскільки, як зазначає В.В. Навроцька, найгіршим, напевно, способом попередження зазначеної колізії буде виконання державним

обвинувачем вказівок прокурора-керівника всупереч власному внутрішньому переконанню [8, с.254], то законом передбачено відповідний механізм: у разі такої відмови керівник органу прокуратури, прокурор вищого рівня усуває від участі в судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому як прокурор або доручає участь іншому прокуророві (ч.2 ст.341 КПК України). Фактично, таке усунення означає заміну прокурора, а тому ці дії є складовою інституту заміни.

Актом міжнародного рівня, що у рекомендаційному порядку передбачає можливість застосування заміни прокурора за підставою суб'єктивного характеру, є Рекомендація Rec (2000) 19 «Роль прокуратури в системі кримінального судочинства», прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 06.10.2000 р. Так, п.10 визначає: «кожен прокурор має право вимагати, щоб розпорядження, які даються йому або їй, були викладені в письмовій формі. Якщо він або вона вважають, що розпорядження якоюсь мірою незаконні або суперечать його або її сумлінню, необхідно провести відповідну внутрішню процедуру, яка може призвести до його або її *можливої заміни*». Як вбачається з Пояснювального меморандуму до Рекомендацій, введення в прокурорську службу внутрішньої процедури, що дозволяє підпорядкованим службовцям за їх проханням бути заміщеними з посади з метою виконання суперечливих розпоряджень є однією з гарантій поруч з можливістю вимоги запиту розпоряджень у письмовому вигляді. Також розтлумачено, що ці гарантії засновані як в інтересах прокурорів, так і в інтересах суспільства. Іншими словами, вони повинні набирати чинності тільки при виняткових обставинах та ними не можна зловживати, – наприклад, як засобом перешкоди урівноваженому функціонуванню системи [9]. Фактично це підтверджує висновок, висловлений вітчизняними вченими: ніхто не вправі примушувати державного обвинувача займати в справі позицію, яка суперечить закону, його

професійній правосвідомості й особистому переконанню [10, с.40].

Отже, наявність однієї або кількох з указаних вище підстав має наслідком процедуру заміни прокурора у провадженні.

Частиною 2 ст.37 КПК України також передбачено, що здійснення повноважень прокурора в цьому самому кримінальному провадженні іншим прокурором можливе, зокрема, у випадку, передбаченому ч.4 ст.36, в якій йдеться про права службових осіб органів прокуратури вищого рівня (Генерального прокурора України, прокурора Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняних до них прокурорів, їх заступників) на подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами незалежно від їх участі у судовому провадженні; доповнення, зміни або відмови від апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, внесені прокурорами нижчого рівня; на участь у судовому провадженні з перегляду судових рішень. У цьому випадку фактично відбувається не заміна прокурора у кримінальному провадженні, а субсидіарне здійснення прокурором вищого рівня повноважень прокурора у конкретному кримінальному провадженні, що, як видається, не потребує офіційної процедури заміни (усунення) попереднього прокурора.

Наразі найбільш актуальними питаннями, пов'язаними з призначенням та заміною прокурорів у кримінальному провадженні, є:

1) визначення кола прокурорів, які можуть забезпечити найбільш ефективно процесуальне керівництво та участь у судовому розгляді у кримінальних провадженнях залежно від їх виду та специфіки. Слід вказати, що у разі необхідності відповідно до п.2.3 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 р. № 4 гн створюються групи прокурорів і призначається старший прокурор групи;

2) забезпечення власної участі у кримінальних провадженнях (з огляду на значний обсяг навантаження, що покладається на них поза сферою кримінального судочинства), в разі усунення від участі попереднього прокурора, який ініціював зміну обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення чи відмову від обвинувачення, про що ними було відмовлено (в порядку ч.2 ст.341 КПК України). Так, В. Долежан попереджує про ймовірність таких організаційних труднощів у колективах прокуратур, особливо невеликих за штатною чисельністю [11, с.50];

3) забезпечення належної участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних проваджень з тим, щоб не допускати «зривів» чи неявок у засідання, пов'язаних із їх участю в інших кримінальних провадженнях;

4) у разі необхідності заміни прокурора у кримінальному провадженні – забезпечення оперативного та гнучкого прийняття рішення; з тим, щоб новопризначений прокурор мав змогу вчасно та у повному обсязі вивчити матеріали кримінального провадження та сформулювати свою позицію у провадженні.

Звичайно, висновки щодо найбільш оптимальних методів вирішення вказаних питань можна буде зробити лише на основі практики. Водночас прогнозованими шляхами, які очікувано полегшать процес їх вирішення, на мою думку, є:

1) розроблення Генеральною прокуратурою України відомчого нормативного акта, в якому, поряд з іншими питаннями здійснення прокурорами процесуального керівництва та участі в судовому розгляді кримінальних проваджень, буде детально врегульовано процедуру призначення та заміни прокурорів у провадженні з огляду на підстави, передбачені КПК України;

2) удосконалення кадрового забезпечення органів прокуратури, розширення штатної чисельності прокуратур, ширше залучення усіх прокурорів прокуратур до здійснення повноважень у кримінальних провадженнях, наприклад, за принципом спеціалізації, із врахуванням оптимального навантаження на них;

3) забезпечення планування прокурорами прокуратур діяльності (участі) у кримінальних провадженнях як передумови якісного здійснення ними їх повноважень;

4) забезпечення належної комунікації прокурорів з органами досудового розслідування та судовими органами, а також у власних прокуратурах та з прокуратурами вищого рівня, з метою узгодження можливості, часу та місця проведення процесуальних дій чи судових засідань за участю прокурорів;

5) підвищення професійного рівня працівників прокуратур, зокрема, шляхом вивчення нового законодавства, методичних рекомендацій з питань кримінального судочинства, судової практики, опрацювання рішень Європейського суду з прав людини тощо.

Отже, доходимо до таких висновків: з одного боку, встановлення законодавцем вимоги незмінності прокурора у кримінальному провадженні відповідає вимогам сьогодення, і така гарантія є суттєвим механізмом підвищення якості досудового розслідування та судового розгляду. З іншого боку, передбачення механізму заміни прокурора у кримінальному провадженні також відповідає реаліям життя, і покликане забезпечувати оперативне реагування керівників прокуратур на об'єктивні та суб'єктивні фактори, що унеможливають участь цього прокурора у провадженні. Керівникам прокуратур необхідно таким чином організувати роботу підпорядкованих працівників, щоб була забезпечена можливість своєчасного, належного та повного здійснення ними своїх повноважень у конкретних кримінальних провадженнях з урахуванням вимоги недопустимості безпідставної заміни цих осіб на інших прокурорів. При цьому потрібно чітко та неухильно дотримуватися вимог КПК України щодо заміни прокурорів у разі наявності передбачених у законодавстві підстав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаринник В. Досудове слідство у кримінальному судочинстві України: стан та перс-

пективи реформування / В. Фаринник // Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 56–63.

2. Підтримання прокурором державного обвинувачення / Л. Р. Грицаєнко (кер. авт. кол.) ; Г. П. Середа, М. К. Якимчук (та ін.) ; за заг. ред. Г. П. Середи. – К. : Юрид. думка, 2010. – 656 с.

3. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст.368 КК України (одержання хабара) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0009700-10>.

4. Аналіз про стан контролю за виконанням судових рішень у кримінальних справах в частині розшуку підсудних, засуджених; приводу підсудних, потерпілих, свідків (2010 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud0205/analiz/6016>.

5. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку / М. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/LAW/proekt_novogo_kpk_ukrayini_ruh_u_pravilnomu_napryamku-86043.html.

6. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посіб. / В. Ю. Шепітько. – Х.: Право, 2006. – 160 с.

7. Озерський І. Прокурорське переконання у кримінальному процесі / І. Озерський // Право України. – 2006. – № 4. – С. 68–71.

8. Навроцька В. Єдність обвинувальної діяльності та процесуальна самостійність прокурора / В. Навроцька // Вісник Львівськ. ун-ту. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 252–256.

9. Рекомендація Рес (2000) 19 «Роль прокуратури в системі кримінального судочинства» // Інформаційно-аналітичні огляди проекту «Вдосконалення прокуратури – шлях до реформування кримінальної юстиції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cga.in.ua/fckfiles/infor%20analitich%20ref%20procur%20%234.pdf>.

10. Середа Г. Процесуальна незалежність державного обвинувача / Г. Середа // Вісник

Нац. акад. прокуратури України. – 2010. – № 1. – С. 38–41. | у кримінальному судочинстві в аспекті судової реформи / В. Долежан // Право України. – 2010. – № 5. – С. 48–53.

11. Долежан В. Проблеми участі прокурора

Єні О. В. Актуальні питання заміни прокурора у кримінальному провадженні / О. В. Єні // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 294–299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13eovukr.pdf>

Досліджено деякі питання заміни прокурора у кримінальному провадженні. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні підстави такої заміни. Запропоновано окремі шляхи вирішення проблем, які можуть виникати внаслідок заміни прокурора.

Єні Е.В. Актуальные вопросы замены прокурора в уголовном производстве

Исследованы некоторые вопросы замены прокурора в уголовном производстве. Проанализированы объективные и субъективные основания такой замены. Предложены отдельные пути решения проблем, которые могут возникать в результате замены прокурора.

Yeni O.V. Current Issues of the Replacement of Public Prosecutor in Criminal Proceedings

In article some issues of replacement of public prosecutor in criminal proceedings are investigated. The objective and subjective reasons of such replacement are analyzed. The separate solutions of problems which can arise as a result of replacement of public prosecutor are offered.

Форум права Форум